

GÜL VE NEVRUZ MESNEVİSİNİN MÜELLİFİ MESELESİ*

Yakubcan İSHAKOV**

Aktaran: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR***

Sovyet hâkimiyeti yıllarında, Ekim İhtilali'ne kadarki Özbek edebiyatını tetkik etmek için mühim çalışmalar yapıldı. Bu devirde, edebiyat tarihimizin nazarı meseleleri üzerine yapılan bilimsel çalışmaların yanı sıra asırlardan beri süregelen edebiyatımızın en mükemmel eserlerini geniş halk kitlelerine ulaştırmak için de önemli başarılar imza atıldı. Özellikle çok nadir ve bilinmeyen elyazmalarını bulma ve neşretme konusunda yapılan işler takdire şayandır. Fakat metin incelemelerinde şüphesiz büyük başarılarla birlikte eksik kalan ve tam manasıyla aydınlatılmamış hususlar da yok değil. Mesela, *Gül ve Nevruz*¹ mesnevisinin müellifi meselesi bize göre daha ciddi tetkikata muhtaç problemlerden biri olarak karşımızda durmaktadır.

1.

Edebiyatımız üzerine son beş asırda yapılan çalışmalara dikkat edecek olursak çok ilginç hadiselerle karşılaşırız. Misal olarak birkaç örnek verelim:

Kemâliddin Hüseyin Fânî'nin "*Mecâlisü'l Uşşâk*" adlı eserinin son bölümlerinde hakiki müellifin adı mevcut ve üstelik çağdaşı olan Zahirüddin Babür bu müellif hakkında bilgi verdiği² halde, XV-XX. yüzyıllar arasında yazılmış meşhur tezkirelerin çoğunda eserin müellifi olarak Hüseyin Baykara gösterilmiştir. Farsça tezkirelerin çoğunda (hatta *Âteşgede-i Âzer*'de bile) Nevâî'nin Farsî mahlası Fânî değil Fenâî olarak gösterilmektedir. Devletşah tezkiresindeki eksiklikler ise ilim ehline malumdur.

* Özbek Türkçesinden aktarılan bu makale, Özbek Tili ve Edebiyatı (1972, S. 1, s. 59-67) dergisinde "Gul va Navruzning muallifi masalasida" başlığıyla yayımlanmıştır.

**Özbek araştırmacı.

*** Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, hbaydemir@atauni.edu.tr.

¹ Gül ve Nevruz üzerine yapılan araştırmalar, 1950'li yıllardan sonra, Profesör Y. E. Bertels'in teşebbüsüyle Britanya müzesinden mesnevinin fotokopisinin alınmasıyla başladı. Özbek okurlarının bu mesneviden haberdar olmasında en büyük hizmetlerden biri araştırmacı S. Erkinov'a aittir. S. Erkinov, 1957'de Lütfi ve Onun Gül ve Nevruz Mesnevisi" konulu bir yüksek lisans tezi hazırlamış; mesnevinin birkaç kez neşrini yapmıştır (Bak. S. Erkinov, 1957a: s. 86-99; S. Erkinov, 1957b: s. 99-113; *Lutfiy (Tenlengen Eserler)*, 1960; *Lutfiy, Devan, Gul ve Nevruz*, 1966; S. Erkinov, 1965).

² Babür bu eser hakkında şu bilgileri verir: "... Kemâliddin Hüseyin Gâzurgâhî sofu değil mutasavvıf idi. Alishirbek [Nevâî] huzurunda böyle mutasavvıflar toplanır vecd ile zikir yaparlardı. Bu usul diğerlerinden daha iyidir. Galiba sebeb-i riayet usulündendir. Başkalarının da dediği gibi haysiyeti yok idi. *Mecâlisü'l Uşşâk* adlı bir tasnifi var. Sultan Hüseyin Mirza adına yazılmıştır. Çok anlamsız, ekseri yalan ve tatsız, adapsız bir üslupla yazılmıştır. Kitapta yer alan Kemâliddin Hüseyin'in şiirleri ve gazellerinin başında "li-muharririhî" [muharriri tarafından] yazılıdır..." (Babimame, 1965: s. 256-257).

Avrupalı oryantalistler tarafından, muayyen el yazması arşivlerindeki materyaller üzerine hazırlanmış kataloglarda da yanlış bilgi ve yorumlara sıkça rastlanmaktadır. Mesela, B. A. Dorn'un katalogunda (Sen Petersburg, 1852) *Şehenşâhnâme* Kemâliddin Binâî'nin eseri olarak gösterilmiştir. 20. yüzyılın başlarında V. V. Bartold buna itiraz eder ve eserin müellifinin İbrahim Eminî olduğu ancak 1960'lı yıllarda netlik kazanır (Mirzayev, 1960: s. 111-122).

İlm-i badeye dair ilk Farsça eser *Tercimânü'l-Belâğa* ise Ahmet Ateş'in neşrine kadar (İstanbul, 1949) şair Ferruhî'ye ait sanılıyordu. Pehlivan Mahmud'un rubaileri meselesi de bunlardan pek farklı değil.

Charls Rieu'nun Türkçe el yazmalar katalogunda da bazı noksanlar mevcuttur. Orada *Mahzenü'l-Esrâr*'ın müellfi hakkında şu bilgiler verilir: "Mîrhaydar Meczub, Türkçede Haydar Tilbe, Lütfî gibi, Mîr Alişîr Nevâî'nin çağdaşı ve Sultan İskender'in meddahıdır." (Rieu, 1885: s. 285-286). Hâlbuki Haydar Harezmî ile Mîr Haydar Meczub farklı kişilerdir. Nevâî'nin verdiği bilgiye göre Haydar Harezmî, 14. yüzyılın ikinci yarısı ve 15. yüzyılın birinci yarısında (Timur ve Şahruh döneminde) yetişmiş, Türkçe yazan şairlerden biridir (bk. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*). Haydar Meczub ise *Mecâlisü'n-Nefâis*'in ikinci meclisine (Nevâî'nin gençlik ve olgunluk dönemlerinde yaşayan şairler hakkındaki bölüme) alınmış olup 15. yüzyılın ortalarında hayattadır. Nevâî'nin aktardığı bilgiye göre Haydar Meczub, Herat'ta Dervâze-i Huş tarafında İmam Fahryabî'nin mezarının baş tarafına defnedilmiştir. Ayrıca Nevâî, Haydar Meczub'un Türkçe şiir yazdığına dair bilgi vermemiş; sadece Farsça bir beytini yazmıştır (Velihocayev, 1968: s. 16).

Bu katalogda başka müelliflerin eserlerinin adı ve özellikleri hususunda da kafa karıştırıcı bilgiler (mesela 290-293. sayfalarda Nevâî'nin Hamse'si hakkındaki bilgiler (mesela 290-293. sayfalarda Nevâî'nin Hamse'si hakkındaki malumatlar vs.) yer almaktadır. *Gül ve Nevruz* mesnevisinin Lütfî'ye mal edilmesine tarihî kaynaklarda, lügatlerde ve kataloglarda rastlanır. Öncelikle şunun altını çizmek gerek ki, mezkûr esere Lütfî divanlarının yer aldığı elyazmaların hiçbirinde rastlanılmamaktadır (Bak. Artamoşina, 1960: s. 14-15). Eserin Lütfî'ye mal edilişi esasen *Abuşka*'dan (veya bu lügatin müellifinin faydalandığı Farsça lügatten) itibaren başlar.

Abuşka lügati 16. yüzyılda Osmanlıca yazılmış olup, Alişîr Nevâî ve başka Çağatay şairlerinin eserlerinden (herhangi bir kelimeyi izah etmek için) örnek parçalara yer verir. Bu cümleden Lütfî'nin şiirlerinden de parçalar alınmış ve üzerlerine Lütfî'nin eserleri olduğuna dair kayıtlar düşülmüştür. Fakat *Abuşka*'nın yazarı sadece edebî eserlerden faydalanmamış, kendi zamanında mevcut olan Farsça lügatlerden de yararlanmıştı. A. Samoyloviç bu konuda şöyle der: "Önceden Farsça izah edilmiş birçok Türkçe sözcük (36 izahtan 22'si), Velyaminov-Zernov tarafından neşredilen Çağatayca-Osmanlıca lügati olan *Abuşka*'ya alınmıştır. Tesadüf olsa gerek, dört yerde açıklamalar, *Abuşka*'da izah edilen Farsça sözcüklerle aynıdır" (1917: s. 8-9).

A. K. Borovkov ise şunları kaydeder: “*Mevcut bütün verilere göre Abuşka orijinal bir lügat değildir. Abuşka'nın temelinde Bedaiü'l Lugat'in tam veya eksik bir el yazma nüshası yatmaktadır diye tahmin edilebilir. Abuşka'yı hazırlayan kişi şüphesiz sadece tercümeyle sınırlı kalmamış; eserde yer verdiği kaynaklar hususunda özgün davranmış, tercüme anında kısaltmalar, düzeltmeler ve ilaveler yapmıştır*” (Borovkov, 1961: s. 32).

A. K. Borovkov'un aşağıdaki tespitleri de *Abuşka*'yı daha sağlıklı değerlendirebilmemiz için önemlidir: “... Her iki lügatte ‘asapqur’ [*Arka (omurga) kemiği, göçmenlere ait pek iri olmayan* (Bedaiü'l Lugat, 10. varak) *koyunun omurga kemiği, Çağataylarda en muteber taam* (Abuşka, 20. sayfa)] sözcüğüne verilen örnek mısra, *Hayretü'l Ebrâr*'ın malum bir bölümünden alıntı şeklinde gösterilmiştir. Velyaminov-Zernov'un neşre hazırladığı *Abuşka*'da belirttiği üzere aslında bu mısra *Sedd-i İskenderî*'den (İskender şerefine Çin hükümdarı tarafından verilen ziyafet tasvirinden) alıntıdır. *Bedaiü'l Lugat*'in 129a yaprağında ‘alday’ (äldäş) sözcüğünden sonra verilen alıntı ise *Hayretü'l Ebrâr*'dan (Düzenbaz Yaşlı Kadının Tasviri bölümünden) denilerek yanlış gösterilmiştir. *Abuşka*'da ise ‘alday’ sözcüğünden sonra verilen aynı iktibasın Mîr Haydar'ın “*Mahzen*”inden (Düzenbaz Yaşlı Kadının Tasviri bölümünden) alındığı belirtilmiştir” (Borovkov, 1961: s. 31).

Şurası bir gerçek ki *Abuşka* lüğatinde herhangi bir şairin beytini başka bir şaire mal etme durumuna sıkça rastlanır. Gül ve Nevruz'dan alınan beyitlerin Lütü'ye ait olduğuna dair kayıtlar da bu hataların bir parçasıdır. Böyle bir hataya düşülmesi, iki sebebe bağlı olabilir. Ya *Abuşka*'nın yazarı bizzat faydalandığı Farsça lügatteki hataları tekrar etmiş ya da *Gül ve Nevruz*'un Lütü divanıyla birlikte ciltlenmiş bir nüshasından yararlanmış olabilir. Britanya Müzesi'nde 7914 numaraya kayıtlı ve Charls Rieu'nun kataloğunda tavsifi verilen mecmuada Gül ve Nevruz da yer almaktadır. Bu mecmuada sırasıyla şu 12 eser³ mevcuttur: 1. *Bahrü'l Hüda*, 2. *Tuhfetü's Selâtin*, 3. *Gül ve Nevruz*, 4. *Mahzenü'l Esrâr*, 5. *Letâfetnâme*, 6. *Divân-ı Lütü*, 7. *Dehnâme*, 8. *Taaşşuknâme*, 9. *Muhabetnâme*, 10. *Ok-Yayın Münazarası*, 11. *Sazlar Münazarası*, 12. *Çağır ve Beng Münazarası*. Görüldüğü üzere bu mecmuada da *Gül ve Nevruz* ile *Mahzenü'l Esrâr* arka arkaya sıralanmıştır ki bu durum konumuzla ilgili olarak çok önemlidir. Charls Rieu, *Gül ve Nevruz*'un Lütü'ye ait olduğu bilgisini *Abuşka*'ya dayandırdığını itiraf eder: “Metinde ismine rastlanmayan müellif şüphesiz Mevlana Lütü'dür. *Abuşka*'da onun *Gül ve Nevruz* adlı eserinden iktibas edilen mısralar el yazmamızda da bulunuyor (64a, 89a, 93a). Flyugel tarafından tavsif edilen bu mesnevinin nüshasında (Viyana Kataloğu, 1. Cilt, s. 614) mukaddime mevcuttur. Gerçi bu mesnevinin Alişîr Nevâî'ye ait olduğu söylenegelse de mukaddimedede eserin müellifi ‘Nevâî'nin üstadı Lütü’ denilmektedir” (Rieu, 1885: s. 286).

³ S. Erkinov fotokopinin 339. sayfasındaki “*İn mücellled çeharleh kitabest, evvelu ahir tamam nayabest*” (Bu cilt on dört kitaptan ibaret olup, bunların hepsi nadir eserlerdir) ibaresini almış ama bir açıklama yapmamıştır. Bunu okuyan insanda, mezkûr el yazması on dört eserden oluşmaktadır şeklinde yanlış bir intiba kalacaktır (Bak. Erkinov, 1965: s. 70).

Öyle anlaşılıyor ki *Gül ve Nevruz*'un Lütfî Divanı ile aynı mecmuada yer alması, *Abuşka*'da verilen malumata Charls Rieu'nun inancını iyice pekiştirmiştir (Fakat *Mahzenü'l Esrâr* ile peş peşe yer almış olmasına dikkat etmemiştir). Kısacası, *Gül ve Nevruz*'un Lütfî'ye mal edilmesinin sebepleri işte bunlardan ibarettir.

2.

Unutmamak gerekir ki herhangi bir eserin müellifini tespit etmede, araştırmacılar için, mezkûr eserin üslup özellikleri, eserde yer alan ve üzerinde durmaya layık görülebilecek bazı detaylar, aynı zamanda bu eserin müellifi sanılan kişi/kişiler hakkında çağdaşlarının eserlerinde veya tarihî, edebî membalarda aktarılmış mühim malumatların tamamı esas ölçüt olmalıdır. *Gül ve Nevruz*'un üslubundaki bazı hususiyetler (söz varlığı, vezin ve kafiye vs.), okuyucuda, bu eseri Lütfî'nin kaleme aldığına dair şüphe uyandırmaktadır. Buna ilaveten ulaşabildiğimiz başka bir dizi tarihî, edebî malumatlar görüşümüzü tasdiklemekle kalmayıp, aynı zamanda bu meselenin bazı yönlerini belli bir ölçüde aydınlatmaya da imkân vermektedir.

Önce eserin nerede yazıldığına bir göz atalım. Bilindiği üzere mesnevi 1411 yılında, Timur'un torunu Sultan İskender'in buyruğuyla yazılmıştır. Sultan İskender bu dönemde Fars Vilayeti'nin hükümdarı olup hayatının sonuna kadar o vilayette (esasen Hemedan ve İsfahan'da) yaşamış ve 1415 yılında öldürülmüştür (Abdurrezak Semerkandî, 1969: s. 221).

Lütfî'nin hayatı ise Herat (Dehikenâr)'ta geçmiştir (Şahrüh'a kaside yazması da bunu göstermektedir). Var sayalım ki Lütfî, İskender'in yakın çevresinde yaşamış ve mesneviyi de onun buyruğuyla yazmış olsun; bu durumda, mezkûr Timurlu hükümdara ithafen bir tane bile kaside yazmaz mıydı? Zira Alişîr Nevâî, Sultan İskender'den bahsederken (*Mecâlisü'n Nefâis*'in VII. meclisinde) onun çevresinde Türkçe yazan şair olarak sadece Haydar Harezmi'nin adını dile getirmiş ve Lütfî'nin Sultan İskender ile ilişkisi üzerine hiçbir kayıt düşmemiştir. Mevlânâ Fahriddin Ali Safi'nin *Letâifü't Tevâif* inde (1968, s. 84-88), Lütfî'nin Herat'ta Baysungur Mirza'nın buyruğuyla Muzaffer Hirevî'nin "bağ" redifli kasidesine nazire yazdığı ve bu münasebetle aralarında bir dostluğun geliştiği, ayrıca onun Ebulkasım Babür'ün meclislerine iştirak ettiği bilgisi aktarılır. Fakat bu mezkûr eserlerde ve *Mekârimü'l Ahlâk*'ta Lütfî'nin Fars Vilayeti ve hükümdarlarıyla herhangi bir ilişkisi olduğuna dair hiçbir kayıt mevcut değildir. Değişik zamanlarda yazılmış onlarca tezkirede Lütfî hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan en eskisi ve güvenilir, şairin çağdaşı ve yakın dostu Alişîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n Nefâis*'idir. Nevâî eserde şöyle yazar: "Mevlânâ Lütfî (aleyhirrahme) kendi zamanının melikü'l-keâmı idi. Farsça ve Türkçede nâziri yok idi fakat Türkçedeki şöhreti daha büyüktü. Türkçe divanı da meşhurdur ve müteazzirrü'l cevab matlaları vardır. Onlardan biri şudur:

Nâzüklük içre beliçe yok tar-ı gisûyı

Öz haddini bilib, belidin oturur kûyı

Bir başkası da şöyledir:

*Sayd etti dilberim meni aşúfte saçdın,
Saldı kemend boynuma ikki kulaçdın*

Ve Mevlânâ'nın *Zafernâme* tercümesinde on bin beyti aşan mesnevisi vardır. Beyaz kâğıda yazılmadığı için meşhur olamadı. Velakin Farsça kaside yazan üstatlardan birçoğunun müşkül şiirlerine nazireler yazmış ve üstelik çok güzel yazmıştır. Doksan dokuz yıl yaşadı ve ömrünün ahirinde 'âftâb' redifli şiir yazdı. Zamanının şairleri bu şiiri tetkik ettiler. Hiçbiri matlayı onun kadar güzel ifade edemedi. O matla şöyledir:

*Ey zi zülf-i şebmisâlet sâyeperver âftâb,
Şâm-i zülfeatrâ be câ-yı mâh der ber âftâb*

Ve vefatına yakın bir zamanda, henüz bitmemiş bir gazelin matlamını hazreti Mahdumî Nuran'ın tamamlamasını ve divanına almasını vasiyet etti. O hazret de bitirip divanlarına aldılar. Matla şu şekildedir:

*Ger kâr-ı dil-i âşık be kâfir-i Çin eften,
Beh z-ânki be bedhuy-ı bîmihri çünin eften*

Mevlânâ, gençliğinde zahirî ilimleri tekmil eyledikten sonra Mevlânâ Şehabeddin Hıyabânî'nin huzurlarında tarikat eğitimi de almışlardır. Aziz ve mübarek kişiydi.

Bu fakir, onun için çok dualar etmektedir. Derviş bir kişi idi, ümit olunur ki bu dualar kabul olsun.

Mevlânâ'nın kabri kendi şehirleri olan Dehikenâr'dadır ki orada ikamet ederlerdi (Mecâlisü'n Nefâis (İlmiy Tenkidiy Tekst), 1961: s. 72-73).

Alişîr Nevâî, Lütfî'nin beyaz kâğıda yazılmadığı için çok yayılamayan tercümesini, hatta bitmemiş şiirinin bir beytini dahi hatırlatır. Lütfî eğer *Gül ve Nevruz* mesnevisini yazmış olsaydı, Nevâî'nin çokça sohbet ettiği ve dualarını aldığı bu en yakın ve muhterem dostunun böylesine hacimli bir eseri olduğunu mutlaka bilirdi. Bu durumda o eserden bahsetmeden geçmesinin mümkün olmayacağı gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Alişîr Nevâî'den sonraki dönemlerde yazılmış ve Lütfî'den bahseden onlarca tezkirede de onun böyle bir eser yazdığını tasdik eden herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Keşfü'z Zünûn'da ise Mu'idî adlı bir müellifin Türkçe *Gül ve Nevruz* adlı eserinin bulunduğu belirtilmektedir (Kâtib Çelebî, s. 328). Bu eser Osmanlıca yazılmış olsa gerek (Aradaki benzerlik ve farklılıkları tespit edebilmek için iki eserin mukayese edilmesi gerekir). Bizim için en önemli yanı, bu eserde de Lütfî'nin *Gül ve Nevruz* adlı bir mesnevisinin olduğuna dair kayıt yoktur.

Çağatay ve Fars edebiyatlarında vazgeçilmez bir gelenek vardır: Mesnevi yazan şair, eserin başında veya sonunda bir özel bir bölümde eserin yazılış sebepleri, kendi hali ve keyfiyeti hakkında beyanatta bulunur. Eserin yazıldığı dönem ve müellifi hakkında en güvenilir kaynak olarak hesap edilen böyle bir bölüm, bu çalışmanın konusu olan *Gül ve Nevruz* mesnevisinde de mevcuttur. Fakat mesnevide bir kez bile Lütfi adı geçmemektedir. Aksine, eserin sonundaki “padişahın methi ve kitap hatimesi”nde aşağıdaki mühim malumatlar verilmiştir.

*Neçüncim taptı maksûdını nevrûz
Aningdek bolsun uşbu şah-ı firûz
Neçüncim ul muradidin yedi ber
Aningtek ber yesün Sultan Skender
Neçüncim taptı ul hanlar yerini
Bu hem tapsun selâtin kişilerini
Cihân barınça dâim şâd bolsun
Gam u endîşedin âzâd bolsun
Aningtek yerge koysun devleti yüz
Ki tapsun cümle-i maksûdını tüz
Ulus bolsın aning ki hükmidin sâf
Ki fermânini tutsın Kâf tâ Kâf
Yaşasun Nûh peygamber yaşını
Kılıb mesned-i Mesihâ mefreşini
Tilâkları tilaganıga layık
Tilâk bergüçi keltürsün muvafık
Hemîşe baht u devlet birle ya 'ni
Mübârek bolsun uşbu fikr ü ma 'ni
Uşul küncim sevâd ettim bu tahrîr
Hayâlim nakş bağladı ki tahrîr
Köngül küncinde neçe bar edi genc
Ki kılğay erdi yıllar sarf bîrenc
Ne ma 'nıga mükerrer sözge fikri
Ne ma 'nıdın ne sözdin özge fikri
Bolub mağrûr öz gencînesine*

Ne muhtâc özgeler gencînesine
Velî çün hükm ul şâh-ı cihândın
Ki kılğın tercimân ul tercimândın
Ve Türkî resmi birle bî-tekellüf
Zarûret munçalık kıldım tasarruf
Tevakku' uldur eshâb-ı hünerdin
Ki çün feyz alsalar bu muhtasardın
Sağingaylar Muhibbi bî-nevânı
Duâ birle sevindürgeyler ânı
Yene derhâstım bar yahşılardın
Moğul savtını bilgen bahşılardın
Ger elfâzımnı tağyîr etmegeyler
Tasarruf birle bir bir etmegeyler
Tarih sekkiz yüz on dört erdi hicret
Ki nakşettim bu manzûr-ı mahabbet
Okuğanga, bitigenge İlâhî
Mübârek kıl bu genc-i pâdşâhı (Lutfiy, 1966: s. 441-443).

Bize göre müellif yukarıdaki parçada mahlasını açıkça yazmıştır. Onun mahlası Muhib (محب) dir.

Sağingaylar Muhibbi⁴ bî-nevânı
Duâ birle sevindürgeyler ânı

Beyitte geçen “Muhib”, şairin mahlası olup kelimenin sözlük anlamı burada beytin manasına uymamaktadır. Metnin geneli ve beytin manası, burada sözcüğün ıstılahî manada kullanıldığını göstermektedir. Yani o bilim ve hüner sahipleri mezkûr eseri okuyup feyz alsalar, nasipsiz Muhib’i de hatırlasalar, dua ile ruhunu şad etseler diye ricada bulunmaktadır. (Onun için mesnevinin bütün neşirlerinde olduğu gibi ilgili kelimenin küçük harfle yazılması doğru değildir.)

Meclisî, *Kıssa-i Seyfûlmülük* (16. yüzyıl) adlı eserinde Türkçe yazılmış *Gül ve Nevruz* adlı eseri anar ve kendi mesnevisini de o eserin vezniyle yazdığını

⁴ *Şark Yulduzi* dergisinde “muhibi binevânı” biçiminde doğru verilmiş fakat sonraki neşirlerde yanlış yazılmıştır. Bu sözcük, yerine göre “muhib” veya “muhibb” şeklinde yazılsa da bu beyitte iki ‘b’ ile yazılması gerekir. Yalnız bu sözcük önceki bütün neşirlerde mahlas olarak algılanmadığı için baş harfi küçük yazılmıştır.

belirtir. Fakat *Gül ve Nevruz*'un müellifi hakkında açıklama yapmamıştır. Onun “*Bar erdi bir Gül ü Nevruz mende*” diye yazdığına bakılırsa, onun da eserin müellifi hakkında kesin bilgiye sahip olmadığı anlaşılabilir. Meclisî, mesnevinin Lütffî'ye ait olduğunu bilseydi, meşhur şairin adını (Firdevsî ve Nizâmî'yi araştıran, çok iyi bilen onlarca diğer şairler gibi) saygıyla dile getirmiş olurdu.

Kısacası yukarıdaki deliller, *Gül ve Nevruz* mesnevisinin Lütffî'nin değil, Muhib (Muhibb) mahlaslı Türkçe şiir söyleyen bir şairin eseri olduğunu kabul etmek için yeterlidir.

Muhib'in şahsiyeti ve Sultan İskender'in sarayıyla ilişkisi meselesinde, bazı tespitlerden yola çıkarak, bizde oluşan kanaati kısaca beyan edelim.

Bilindiği üzere eser, Fars Vilayeti hükümdarı Sultan İskender'in buyruğuyla yazılmıştır. (Müellifin mütevazı ifadeleriyle de belirtecek olursak, tercüme edilmiştir.) Bu cihetten, mezkûr Timurlu hükümdar hakkında Alişîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n Nefâis*'inde (7. Meclis) verilen malumatın aşağıdaki kısmı dikkat çekmektedir: “Sultan İskender Şirazî de torunlardandır. Onun saltanat tecemmülünü, derler ki, sultanlardan pek azı ancak yerine getirebilmiştir. Yedi ya da sekiz yıllık saltanatı döneminde üç hazine bulmuştur. Türkçe şiir söyleyen Mevlânâ Haydarî onun meddahıdır. Şu beyit onun mesnevisindedir:

Himmet elidür yed-i beyzâ degen,

Er nefesidür dem-i İsâ degen (Mecâlisü'n Nefâis, 1961: s. 197-198).

Türkçe söyleyen bu Mevlânâ Haydarî, Haydar Harezmi olup, iktibas edilen beyit onun *Mahzenü'l Esrâr*'ından alınmıştır. Timurlular döneminde Türkçe şiir söyleme geleneği Fars Vilayeti'nde de mevcut idi.

Sultan İskender'in huzurundaki Türkçe şiirler söyleyen en meşhur şair, Nevâî'nin de belirttiği gibi, Haydar Harezmi idi. Zira Sultan İskender'in *Gül ve Nevruz*'u Çağataycaya -müellifin ifadesiyle belirtecek olursak- “tercüme etmek” gibi mesuliyetli bir vazifeyi ancak Haydar Harezmi'nin omzuna yükleyeceğine şüphe yoktur. *Gül ve Nevruz* ile *Mahzenü'l Esrâr*'ın üslup yönünden birbirine benzerliği de bu tezi desteklemektedir.

Şunu unutmamak gerek ki her iki eser de Farsça yazılmış meşhur mesneviler temelinde kaleme alınmış olup, bu hal, 14. yüzyıl Harezmi şiir geleneğinde sıradan bir durumdur. Ayrıca bu iki eser geleneksel yönleriyle de birbirine çok yakındır. Eserin yazılış sebebi ve tarihinin beyan edildiği bölümlerde şairin bedbin haletiruhiyesi iki eserde de birbirine çok benzemektedir. Üstelik iki eserin yazılış tarihleri de birbirine yakındır.

Mahzenü'l Esrâr'dan:

Bir keçe gam birle edim hemnefes

Mûnis ü demsâzim ul erdiyu bes.

*Köz yâshidin bâde, bağırdın kebâb
Derd-i dilim nukl u figânım rubâb
Kaydağı endişelerim coş urub
Buyumu bâşdın ayâk âgûş urub
Âhi cigersöz sunub dest-i zor
Nâle-i dilsöz kılıb şerr-i şor
Siyne berâz derd ü belâ hânıdın
Ser bolıb öz yüregi kanıdın
Derd sepib eski cerâhatga tuz
Şoriş u şorâbesi tinmey henüz
Şem sıfatlık yüregim şu'lezen
Dûd bâşımda ayâkımda legen*

...

*Her dem ü her lahza bir otka yânuş
Gâyeti yok ot bile ortânub*

...

*Ümr ötüb körmeyin uykuda tüş
Nâlelerimdin uyumey kurt u kuş* (Özbek Edebiyatı, 1959: s. 147).

Gül ve Nevruz'dan:

*Uşul künlerki vaktim erdi nâheşş
Buzulgan bu köngülde ming tümen geş
Perişânlık bile aklım müşevveş
Tiriklik nâmülâyim ümri nâheş
Ne bir hemdem ki ul hemsâz bolgay
Ne bir mahrem ki ul hemrâz bolgay
Musâhib nâzeninlarning firâkı
Muâsır hemnişinler iştiyâkı
Ayak tutkuçı bend ü hemdemim âh
Ayaklık kan yutar şâm u sehergâh
Kenâte ahtarı baht oldı tâle'*

Saâdet şem 'i nâgah boldı lâme'
Tulu' etti şeref burcında ikbâl
Köngül huşlığına yüzlendi ahvâl
Uyugan tâleim nâgah uyândı
Yene öçgen murâdım şem 'i yândı
Beşâret nâme berdi hâtif-i gayb
Hüner kıldı hidâyet fâtih-i gayb
Meger ahtar mübârek urdı fâlım
Ki şâhenşâh ongına saldım hâlım
Terehhüm kıldı öz eski kulına
Nazar kıldı nevâsız bülbüline
Buyurdıkım bu gül faslında derhâl
Gül ü Nevrûzning efsânesin sâl
Ayt ul kıssanı Türkî tiline
Ki tatkay til tatıgıdın tiline
Bu fermanđın sinuk könglüm sevündi
Bu ma'nulık âvunçakđın âvundı (Özbek Edebiyatı, 1959: s. 461-462).

İki mesnevide müellifin okuyucuya seslenişi de üslup yönünden birbirine çok benzemektedir.

Mahzenü'l Esrâr'dan:

Her ne ki kazgandım u yığdım tamâm
Kıldım alıb saypaguçıga harâm
Aşın içib otını söndürmengiz
Sufra başıdın insin sürmengiz
Mâl ahsındın eyemeng bir duâ
Fâtiha tekbir yubâring mengâ (Özbek Edebiyatı, 1959: s. 203).

Gül ve Nevruz'dan:

Ve Türkî resmi birle bî-tekellüf
Zarûret munçalık kıldım tasarruf
Tevakku' uldur eshâb-ı hünerdin

Ki çün feyz alsalar bu muhtasardın
Sağingaylar Muhibbi bî-nevânı
Duâ birle sevindürgeyler ânı
Yene derhâstım bar yahşılardın
Moğul savtını bilgen bahşılardın
Ger elfâzımnu tağyîr etmegeyler
Tasarruf birle bir bir etmegeyler (Lutfiy, 1966: s. 442-443).

“Muhib”in Haydar Harezmî’nin mahlası veya mahlaslarından biri olduğunu gösteren delillerden biri *Mahzenü’l Esrâr*’ın “Söz Başı” bölümünde yer almaktadır:

Derd kerek cânda ki körgey sefâ
Mi’de kerek tâki singürgey belâ
Suvga balık otka semender kerek
*Gamga Muhibb derdge Haydar kerek*⁵ (Özbek Edebiyatı, 1959: s. 211).

Şairin burada “Muhibb” ve “Haydar” sözcükleriyle itfâk sanatı yaptığı kanaatindeyiz. Yani mahlasını ve adını burada hem sözlük hem de ıstılahî anlamlarıyla kullanmıştır.

Nihayet, Çağatay şiiri mütehasısı Zahiriddin Muhammed Babür’ün *Risâle-i Aruz*’da aktardığı bilgi, Muhib’in Haydar Harezmî’nin mahlası olduğuna yönelik fikrimizi tasdik eden en önemli delildir. Babür, hezec bahri hakkında bilgi verirken şöyle yazar: “Bu vezinde mesnevi yazılır.

Şeyh Nizâmî’nin *Hüsrev ve Şirin*’i, Hoca Hüsrev’in *Şirin ve Hüsrev*’i, Mevlânâ Abdurrahman Câmî’nin *Yusuf ve Züleyhâ*’sı, Muhammed Assârî’nin *Mihr ü Müşteri*’si, Mîr Alişîr Nevâî’nin *Ferhad ve Şirin*’i, Mevlânâ Haydar Harezmî’nin *Gül ve Nevruz*’u bu cümledendir” (Babir, Risalei Aruz; Hamrayev, 1969: s. 318-319).

Kısacası, üslup özellikleri yönünden Lütfî’nin manzumelerinden keskin farklarla ayrılan *Gül ve Nevruz* mesnevisinin Haydar Harezmî tarafından kaleme alındığını kabul etmek için yukarıdaki deliller yeterli olsa gerek. Özbek edebiyat tarihçiliğinin geldiği seviye, uzun yıllardan beri tekrar eden bu hatanın artık düzeltilmesini gerekli kılmaktadır. Lenin’in de söylediği gibi dünün yanlışlarını irdelemekle hem bugün hem gelecekte hata yapmamayı öğreniyoruz.

⁵ Bu ciltte “Muhib” ve “Haydar” küçük harfle, “darga” ise “daruga” şeklinde yazılmıştır (Charls Rieu’nün kataloğunda doğru verilmiştir).

Kaynakça

Abdurrezak Semerkandî (1969). *Matla-i Sa'da-yı ve Matla-i Bahrî*. Taşkent: Fen Neşriyatı.

Artamoşina, V. D. (1960). Usloviya formirovaniya i nekotorie osobennosti yazıka sredneaziatskih poetov-predşestvennikov A. Navoi, Sm. "Tyurko-mongolskoe yazıkoznanie i folkloristika", M. İVL.

Babirname. (1965). C. 2. Taşkent: Özedebineşr.

Borovkov, A. K. (1961). "Badail-lugat", slovar. Tali İmani Geratshogo. Moskva: İVL.

Erkinov, S. (1957a). "Lutfiy ve Uning Gul ve Nevruz Dastani", *Şark Yulduzi*, (2), s. 86-99.

Erkinov, S. (1957b). "Lutfiy, Gul ve Nevruz (Dastan)", *Şark Yulduzi*, (2), s. 99-113.

Erkinov, S. (1965). *Lutfiy*. Taşkent: Taşkent Fen Neşriyatı.

Hamrayev, M. (1969). *Oçerki teorii tyurkskogo stixa*. Alma-Ata: İzd-vo Mektep.

Kâtib Çelebî, *Keşfü'z Zünûn*, II. C., İstanbul.

Letâifü't Tevâif. (1968). Duşanbe: İrfan Neşriyatı.

Lutfiy. (1960). *Tenlengen Eserler*. S. Erkinov (Neşrge teyyarlavçı). Taşkent: Özedebiyneşr.

Lutfiy, Devan. (1966). *Gul ve Nevruz*. Taşkent: Taşkent Bedii Edebiyat Neşriyatı.

Mecâlisü'n Nefâis (İlmiy Tenkidiy Tekst). (1961). Taşkent.

Mirzayev, A. M. (1960). "Yeşçyo paz ob avtore "Şahaşah-name". Sm. "Problemu vostokovedeniya", No: 4, str. 111-122.

Özbek Edebiyatı. (1959). C. 1. Taşkent: Özedebineşr.

Rieu, Charls (1885). *British Catalogue of the Turkish Manuscripts in the Museum*. London.

Samoyloviç, A. (1917). *Sobranie stihotvoreniya imperatora Babura*, PG.

Velihocayev, B. (1968). *İz istorii razvitiya epiçeskoy poezii v uzbekskoy literature*. Samarkand: (ADD).